

L'ECONOMISTA QUE VOL CANVIAR EL MÓN

**THOMAS
PIKETTY**

**CAPITAL
i
IDEOLOGIA**

edicions
62

Thomas Piketty

Capital i ideologia

Traducció de Jordi Boixadós
i Imma Estany

Edicions 62

Barcelona

Títol original: *Capital et idéologie*

© Thomas Piketty / Éditions du Seuil, 2019

Primera edició: novembre del 2019

© de la traducció: Jordi Boixadós Bisbal i Imma Estany Morros, 2019

Amb el suport del Departament de Cultura

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

© d'aquesta edició: Edicions 62 s.a.,
Diagonal, 662-664 - 08034 Barcelona
www.edicions62.cat
info@grup62.com

Compost a gama, sl

DIPÒSIT LEGAL: B. 24.251-2019

ISBN: 978-84-297-7804-5

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre té la qualificació de paper ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47). Tots els drets reservats.

TAULA

Advertiment al lector i agraïments	7
Introducció	II

PRIMERA PART

ELS RÈGIMS DE DESIGUALTAT EN LA HISTÒRIA

1. Les societats ternàries: la desigualtat trifuncional	71
2. Les societats estamentals europees: poder i propietat	89
3. La invenció de les societats de propietaris	129
4. Les societats de propietaris: el cas de França	161
5. Les societats de propietaris: trajectòries europees	197

SEGONA PART

LES SOCIETATS ESCLAVISTES I COLONIALS

6. Les societats esclavistes: la desigualtat extrema	251
7. Les societats colonials: diversitat i dominació	307
8. Societats ternàries i colonialisme: el cas de l'Índia	367
9. Societats ternàries i colonialisme: trajectòries eurasiàtiques	433

TERCERA PART

LA GRAN TRANSFORMACIÓ DEL SEGLE XX

10. La crisi de les societats de propietaris	493
11. Les societats socialdemòcrates: la igualtat inacabada	573
12. Les societats comunistes i postcomunistes	679
13. L'hipercapitalisme: entre la modernitat i l'arcaisme	761

QUARTA PART

REPENSAR LES DIMENSIONS DEL CONFLICTE POLÍTIC

14. La frontera i la propietat: la construcció de la igualtat	845
15. L'«esquerra braman»: les noves fractures euroamericanes	945
16. Socialnativisme: el parany identitari postcolonial	1007
17. Elements per un socialisme participatiu al segle XXI	1129
Conclusió	1213
<i>Llista de taules i gràfics</i>	1223
<i>Índex</i>	1233

CAPÍTOL I

LES SOCIETATS TERNÀRIES: LA DESIGUALTAT TRIFUNCIONAL

L'objectiu de les dues primeres parts d'aquest llibre és situar la història dels règims de desigualtat en una perspectiva de llarg termini. En particular, provarem de comprendre més bé la complexitat i la multiplicitat de processos i trajectòries que van portar les societats ternàries i esclavistes antigues al triomf de les societats propietaristes i de les societats colonials i postesclavistes al segle XIX. La primera part estudia principalment el cas de les societats estamentals europees i la seva transformació en societats de propietaris. La segona part examina el de les societats esclavistes i colonials, i la manera com l'evolució de les societats trifuncionals no europees va quedar afectada en topiar amb les potències europees. La tercera part analitzarà, a continuació, la crisi de les societats de propietaris i de les societats colonials al segle XX, sota els efectes especialment de les guerres mundials i del desafiament comunista. En acabat, la quarta part estudiarà les condicions de la seva regeneració i de la seva possible transformació en el món postcolonial i neopropietarista de finals del segle XX i principis del XXI.

LA LòGICA DE LES TRES FUNCIONS: CLERGAT, NOBLESA, TERCER ESTAMENT

Començarem, doncs, aquesta investigació amb l'estudi del que proposeu anomenar «societats ternàries». Constitueixen la categoria de règim de desigualtat més antiga i més estesa al llarg de la història. A més, han deixat una empremta duradora en el món actual, i és impossible examinar correctament les evolucions politicoideològiques posteriors sense començar amb l'anàlisi d'aquesta matriu original de la desigualtat social i la seva justificació.

En la seva forma més senzilla, les societats ternàries consten de tres grups socials diferenciats, cadascun amb les seves funcions bàsiques al servei del conjunt de la comunitat i indispensables per a la

seva perpetuació: el clergat, la noblesa i el tercer estament. El clergat és la classe religiosa i intel·lectual: té a càrrec la direcció espiritual de la comunitat, els valors i l'educació; dona sentit a la seva història i al seu esdevenidor i, per a això, li subministra les normes i les referències intel·lectuals i morals necessàries. La noblesa és la classe guerrera i militar: maneja les armes i aporta la seguretat, la protecció i l'estabilitat al conjunt de la societat; d'aquesta manera, permet que la comunitat no caigui en el desordre permanent i el robatori generalitzat. El tercer estament és la classe treballadora i plebea: aplega la resta de la societat, començant pels pagesos, artesans i comerciants; amb el seu treball, permet que el conjunt de la comunitat s'alimenti, es vesteixi i es reproduïxi. També podríem parlar de «societats trifuncionals» per anomenar aquest tipus històric, que a la pràctica adquireix la majoria de les vegades formes més complexes i diversificades, amb múltiples subclasses a l'interior de cada grup; però l'esquema general de justificació —i de vegades també d'organització política formal— descansa en les tres funcions.

Trobem aquest tipus general d'organització social no només a tota l'Europa cristiana fins a la Revolució Francesa, sinó també a una gran quantitat de societats no europees i a la majoria de les religions, sobretot en el marc de l'hinduisme i de l'islam xiïta i sunnita, amb modalitats diverses. Alguns antropòlegs van llançar, en el passat, la hipòtesi (qüestionada) que els sistemes de «tripartició» social observats a Europa i a l'Índia tenien un origen indoeuropeu comú que es detectava a les mitologies i les estructures lingüístiques.¹ Tot i que força incomplets, els coneixements actuals fan pensar que aquesta mena d'organització en tres classes és, en realitat, molt més general, i que la tesi de l'origen únic no s'aguanta gaire. L'esquema ternari es troba a quasi la totalitat de les societats antigues i a tot arreu del món —fins a l'Extrem Orient, la Xina i el Japó— amb, tanmateix, variacions substancials que convé estudiar, perquè, en el fons, són més interessants que les similituds superficials. La fascinació davant del que és intangible o que se suposa que ho és traeix sovint un cert conservadorisme polític i social, mentre que la realitat històrica sempre és múltiple i canviant, plena de potencialitats imprevistes, pedaços institucionals sorprenents i precaris, compromisos inestables i bifurcacions inacabades. Per comprendre aquesta realitat, i també per preparar-se per a bifurcacions futures, val més analitzar les condicions

del canvi sociohistòric, almenys tant com les de la conservació. Això val per a les societats ternàries i també per a les altres. Per avançar en aquesta anàlisi és útil comparar les dinàmiques de llarg termini observades en contextos molt diversos, sobretot a Europa i l'Índia, i en general amb una perspectiva comparativa i transnacional. És el que mirarem de fer en aquest capítol i els següents.

LES SOCIETATS TERNÀRIES I LA FORMACIÓ DE L'ESTAT MODERN

Les societats ternàries es distingeixen de les formes històriques posteriors per dues característiques bàsiques que estan, d'altra banda, estretament relacionades l'una amb l'altra: per un costat, l'esquema trifuncional de justificació de la desigualtat; i per l'altre, el fet que es tracta de societats antigues que precedeixen la formació de l'estat centralitzat modern i dins de les quals el poder inseparablement polític i econòmic s'exercia inicialment en l'àmbit local, en un territori la majoria de les vegades de petites dimensions, a voltes amb lligams relativament laxos amb un poder central monàrquic o imperial més o menys llunyà. L'ordre social s'estructurava al voltant d'algunes institucions clau (el poble, la comunitat rural, el castell, el fort, l'església, el temple, el monestir), de manera molt descentralitzada, amb una coordinació limitada entre els diversos territoris i centres de poder. Aquests últims la majoria de les vegades estaven mal connectats els uns amb els altres, tenint en compte sobretot les limitacions dels mitjans de transport. Aquesta descentralització del poder no impedia, evidentment, la brutalitat i la dominació en les relacions socials, però es produïa seguint models i configuracions diferents de les que es troben amb les estructures estatals centralitzades de l'era moderna.

Concretament, a les societats ternàries tradicionals, els drets de propietat i les funcions sobiranes estan inextricablement entrelaçades en el marc de les relacions de poder en l'àmbit local. Les dues classes dirigents —el clergat i la noblesa— són, per descomptat, les classes amb possessions. En general són propietàries, sobretot, de la majoria de les terres agrícoles (de vegades quasi de la totalitat), propietat que en totes les societats rurals constitueix la base del poder econòmic i polític. En el cas del clergat, la propietat s'organitza sovint per mitjà de múltiples formes d'institucions eclesiàstiques (esglésies, temples, bisbats, fundacions caritatives, monestirs, etc.) observats en les diverses religions, sobretot en el cristianisme, l'hinduisme i l'is-

lam. En el cas de la noblesa, la possessió està més relacionada amb una forma d'apropiació d'àmbit individual, o més aviat de llinatge i de títol nobiliari, de vegades en el marc d'unitats familiars o de quasi fundacions que tenen per objectiu evitar que es dilapidin el patrimoni o el rang.

En tots els casos, la qüestió important és que aquests drets de propietat del clergat i de la noblesa van de bracet amb els poders sobirans bàsics, sobretot en termes de manteniment de l'ordre i del poder policial i militar (privatiu en principi de la noblesa guerrera, però que també pot exercir-se en nom d'un eclesiàstic), així com també en termes de poder jurisdiccional (la justícia s'administra generalment en nom de l'amo, ja sigui noble o religiós). A l'Europa medieval, així com a l'Índia precolonial, tant el *seigneur* francès com el *landlord* anglès, el bisbe espanyol o el bramán i el rajput indis, com els seus equivalents en altres contextos, són alhora amos de la terra i de les persones que treballen i viuen de la terra. Estan dotats alhora de drets de propietat i de drets sobirans, en funció de modalitats diverses i canviants.

Tant si l'amo prové de la classe guerrera com si prové de la clerical, tant si estudiem Europa, l'Índia o altres àrees geogràfiques, constatem a totes les antigues societats ternàries la importància i la imbricació extrema d'aquestes relacions de poder en l'àmbit local. Aquesta situació adquireix, de vegades, la forma extrema del treball forçat i de servitud, cosa que implica una limitació estricta del dret a la mobilitat de tota o part de la classe treballadora: no poden marxar del seu territori i anar a treballar en un altre lloc. En aquest sentit, pertanyen als amos nobles o religiosos, encara que es tracti d'una relació de propietat diferent de les que estudiarem en el capítol dedicat a les societats esclavistes.

En un marc més general, tot això pot adquirir formes de regulació no tan extremes i potencialment més benèvols, però ben reals, i que poden desembocar en la formació de quasi estats en l'àmbit local, dirigits pel clergat i la noblesa, amb un repartiment de papers que varia segons el cas. A més del poder de la policia i la justícia, les formes de regulació més importants en les societats ternàries tradicionals inclouen sobretot el control i el registre dels matrimonis, dels naixements i de les defuncions. Es tracta d'una funció bàsica per a la perpetuació i la regulació de la comunitat, estretament vinculada a

les cerimònies religioses i a les normes que s'ocupen de les aliances i les formes recomanades de vida familiar (en particular, en allò que toca a la sexualitat, al poder patern, al paper de les dones i a l'educació dels infants). Aquesta funció és, en general, exclusiva de la classe clerical, i els registres corresponents es guarden a les esglésies i als temples de les diverses religions.

També cal esmentar el registre de les transaccions i dels contractes. Aquesta funció té un paper central a l'hora de regular l'activitat econòmica i les relacions de propietat, i la pot exercir el noble o el religiós, generalment en col·laboració amb l'exercici del poder jurisdiccional local i el reglament dels litigis civils, comercials i successoris. Altres funcions i serveis col·lectius també poden tenir un paper important en la societat ternària tradicional, com l'ensenyament i els tractaments mèdics (sovint rudimentaris, de vegades més elaborats) i certes infraestructures (molins, ponts, carreteres, pous). Cal fixar-se en el fet que els poders sobirans que exerceixen els dos primers estaments de les societats ternàries (clergat i noblesa) són concebuts com la contrapartida natural dels serveis que aporten al tercer estament en termes de seguretat i d'espiritualitat i, en general, en termes d'estructuració de la comunitat. Tot encaixa en la societat trifuncional: cada grup pren el seu lloc en un conjunt de drets, de deures i de poders estretament vinculats els uns amb els altres en l'àmbit local.

En quina mesura el desenvolupament de l'estat centralitzat modern es troba a l'origen de la desaparició de les societats ternàries? Veurem que les interaccions entre aquests dos processos politicoeconòmics fonamentals són en realitat més complexos i no es poden descriure de manera mecànica, unidireccional i determinista. En alguns casos, l'esquema ideològic trifuncional pot, fins i tot, aconseguir basar-se de manera duradora en estructures d'estat centralitzades i redefinir-se per perpetuar-se en aquest nou marc, almenys per un temps. Pensem, per exemple, en la Cambra dels Lords britànica, una institució nobiliària i clerical sorgida directament del món trifuncional medieval, però que va tenir un paper central en el govern del primer imperi colonial mundial durant la major part del segle XIX i començaments del XX. També podem esmentar el clergat xiïta iranià, que —amb la creació del Consell dels Guardians de la Constitució i l'Assemblea d'Experts (una cambra que es constitueix per elecció, però que està reservada als clergues i que s'encarrega

específicament de la designació del guia suprem)— va aconseguir atorgar caràcter constitucional al seu paper polític dominant amb la creació de la República Islàmica a finals del segle xx, un règim pràcticament inèdit a la història i que continua en vigor en aquest inici del segle xxi.

LA DESLEGITIMACIÓ DE LES SOCIETATS TERNÀRIES,
ENTRE REVOLUCIONS I COLONITZACIONS

Sigui com sigui, la construcció de l'estat modern tendeix de manera natural a socavar els fonaments mateixos de l'ordre trifuncional i va acompanyada, en general, del desenvolupament de formes ideològiques que li fan la competència, com ara les ideologies propietaristes, colonialistes o comunistes, que la majoria de les vegades acaben substituint i senzillament erradicant la ideologia ternària com a ideologia dominant. Des del moment que una estructura estatal centralitzada aconsegueix garantir la seguretat de les persones i dels béns en un territori de grans dimensions, mobilitzant, per fer-ho, una administració i uns mitjans humans específics (policies, militars, funcionaris), cada vegada menys vinculats a l'antiga noblesa guerrera, no hi ha cap dubte que és la legitimitat mateixa de la noblesa en tant que garant de l'ordre i de la seguretat la que queda més durament perjudicada. De la mateixa manera, a partir del moment que es desenvolupen processos i institucions civils, escolars i universitaris encaminats a educar i a produir nous coneixements i sabers, conduïts per una xarxa de docents, intel·lectuals, metges, científics i filòsofs cada vegada menys vinculats a l'antiga classe clerical, no hi ha cap dubte que és la legitimitat mateixa del clergat en tant que garant de la direcció espiritual de la comunitat la que queda greument qüestionada.

Uns processos com aquests de deslegitimació de les antigues classes guerreres i clericals poden desenvolupar-se de manera extremament gradual, i en alguns casos estendre's al llarg d'uns quants segles. A molts països europeus (per exemple, al Regne Unit i a Suècia, dos casos als quals farem referència més endavant), la transformació de les societats estamentals europees en societats de propietaris posa en joc una evolució molt llarga i progressiva, que s'inicia pels volts del 1500-1600 (fins i tot abans) i no s'acaba fins al voltant dels anys 1990-1920; i no del tot encara, perquè queden traces trifuncionals fins avui, encara que només sigui en forma d'institució monàrquica, que

continua vigent en un gran nombre d'estats de l'Europa Occidental, de vegades amb relíquies molt simbòliques de poder nobiliari o clerical (com la Cambra dels Lords britànica).²

També hi ha moments d'acceleració brutal, quan les noves ideologies i les estructures d'estat apropiades actuen concertadament per transformar de manera radical i conscient l'organització de les antigues societats ternàries. Analitzarem, en particular, el cas de la Revolució Francesa, que és el més emblemàtic i també un dels més ben documentats. Després de l'abolició, la nit del 4 d'agost del 1789, dels «privilegis» de la noblesa i del clergat, les assemblees revolucionàries i les seves administracions i tribunals van haver de donar un significat precís a aquest terme. Calia definir, en poc temps, una demarcació estricta entre el que emanava a ulls dels legisladors revolucionaris de l'exercici legítim del dret de propietat (inclòs quan qui exercia aquest dret era un «exprivilegiat», que de vegades l'havia adquirit i consolidat en condicions dubtoses) i el que pertanyia al món antic de l'apropiació il·legítima de poders sobirans locals (des d'aleshores, terreny exclusiu de l'estat central). El procés no va estar exempt de dificultats, ja que aquells drets, a la pràctica, estaven vinculats de manera inextricable. Aquesta experiència permet entendre millor l'especificitat de l'embull de poders i drets que caracteritza la societat ternària tradicional, i en especial la societat estamental europea.

Ens interessarem, també, per una seqüència històrica diferent del tot, però igualment instructiva, quan examinem la manera com l'estat colonial britànic va iniciar el procés de comprendre i transformar l'estructura trifuncional en vigor a l'Índia, sobretot mitjançant els censos de castes duts a terme entre el 1871 i el 1941. Es tracta, en certa manera, del cas invers del de la Revolució Francesa: a l'Índia, una potència estatal estrangera es proposa reconfigurar una societat ternària antiga i interromp el procés autòcton de formació de l'estat i de transformació social. La confrontació d'aquestes dues experiències oposades (així com l'examen d'altres transicions on es combinen lògiques postternàries i postcoloniales, com a la Xina, al Japó o a l'Iran) ens permetrà comprendre millor la diversitat de trajectòries possibles i de mecanismes que es posen en marxa.

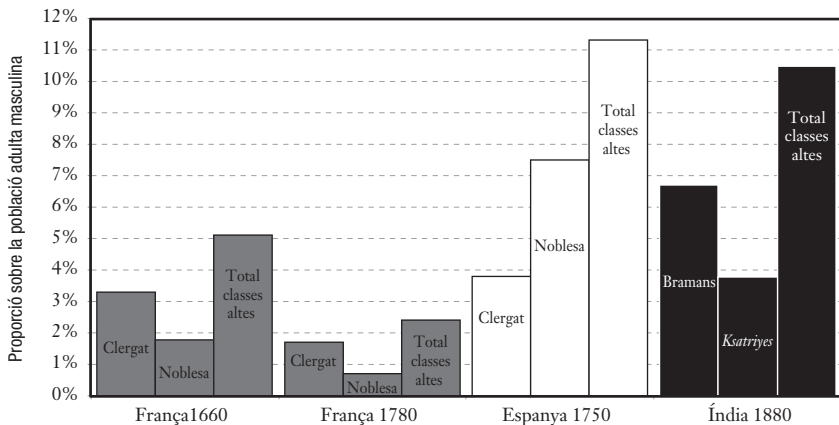
SOBRE L'ACTUALITAT DE LES SOCIETATS TERNÀRIES

Abans de continuar, necessito, tanmateix, contestar una pregunta que sorgeix de manera natural: més enllà de l'interès històric, per què cal estudiar les societats ternàries? Hi ha qui podria estar temptat de deixar-les de banda, aparcaades en un passat llunyà, mal conegut i poc documentat, i sobretot poc pertinent per a la comprensió del món modern. Que potser les diferències estatutàries estrictes que les caracteritzen no són als antípodes de les nostres societats democràtiques i meritocràtiques modernes, que pretenen basar-se en la igualtat d'accés a les professions, la fluïdesa social i la mobilitat intergeneracional? Ens equivocariem greument si cometéssim aquest error, per dues raons, si més no. D'una banda, l'estructura de les desigualtats a les societats ternàries antigues està menys allunyada del que de vegades ens imaginem de la que es troba en vigor a les societats modernes. D'altra banda, i sobretot, les condicions de la desaparició de les societats trifuncionals, extremament variades segons els països, les regions i els contextos religiosos, colonials i excoloniais, han deixat traces profundes en el món contemporani.

Per començar, cal insistir en el fet que, tot i que la rigidesa estatutària és la norma en l'esquema trifuncional, la mobilitat entre classes no és mai absent del tot en aquestes societats, que en aquest sentit s'acosten a les societats modernes. Per exemple, veurem que la proporció relativa dels grups clericals, nobles i plebeus, així com també la de la magnitud dels seus recursos, varia de manera important en el temps i segons els països, com a conseqüència, sobretot, de variacions en les regles d'admissió i en les estratègies d'aliances seguides pels grups dominants, més o menys obertes o tancades segons el cas, i de les institucions i els vincles de poder que regulen les relacions entre els grups. Les dues classes dominants (el clergat i la noblesa) aplegaven, en total, amb prou feines més del 2% de la població adulta masculina a França al final de l'Antic Règim, en contra de més del 5% dos segles abans. Representaven al voltant de l'11% a l'Espanya del segle XVIII, i més del 10% per a les dues varnes corresponents a les classes clericals i guerreres —els bramans i els ksatriyes— de l'Índia del segle XIX (i prop del 20% si s'hi afegeix el conjunt de les castes altes), cosa que revela realitats humanes, econòmiques i polítiques molt diferents les unes de les altres (vegeu gràfic 1.1). Dit d'una altra manera, lluny de ser inamovibles, les fronteres entre els tres grups de

les societats ternàries estan subjectes a negociacions i conflictes permanents, que poden alterar-ne, de manera radical, la definició i els contorns. Veurem, també, que des del punt de vista dels efectius de les dues classes més altes, l'Índia i Espanya apareixen més properes l'una de l'altra que no França i Espanya, cosa que suggereix, potser, que les oposicions radicals que de vegades s'estableixen entre les diverses essències de civilització, culturals i religioses (les castes índies són vistes com un fet d'estranyesa absoluta des d'Occident, i això quan no se les considera com al símbol del gust desmesurat de l'Orient i del despotisme oriental per la desigualtat i la tirania), són en realitat menys importants que els processos sociopolítics i institucionals que permeten transformar les estructures socials.

Gràfic 1.1. L'estructura de les societats ternàries: Europa-Índia 1660-1880

Interpretació: El 1660, el clergat aplegava al voltant del 3,3% de la població adulta masculina a França, i la noblesa l'1,8%, és a dir un total del 5,1% per a les dues classes dominants de la societat trifuncional. El 1880, els bramans (antiga classe dels sacerdots, mesurats segons els censos colonials britànics) aplegaven vora el 6,7% de la població adulta masculina a l'Índia, i els ksatriyes (antiga classe dels guerrers), al voltant del 3,8%, és a dir un total del 10,5% per a les dues classes dominants.

Fonts i sèries: Vegeu piketty.pse.ens.fr/ideologie.

També tindrem ocasió d'observar a bastament que les estimacions d'efectius d'aquests grups, tal com les acabem de presentar, són en elles mateixes el producte d'una construcció social i política complexa. Sovint sorgeixen dels diversos intents de potències estatals en formació (monarquies absolutes o imperis colonials) d'organitzar in-

vestigacions sobre el clergat i la noblesa o censos de la població colonitzada i dels diversos grups en el seu interior. Aquests dispositius inseparablement polítics i cognitius s'inscriuen, en general, en un projecte que és, alhora, de dominació social i de producció de coneixements i representacions. Les categories que s'utilitzen i les informacions que es produeixen ens informen tant o més sobre les intencions i el projecte polític dels seus autors com de l'estructura de la societat en qüestió. Això no vol dir que no es pugui aprendre res d'útil d'aquests materials, al contrari. Per poc que ens prenguem el temps de contextualitzar-los i analitzar-los, constitueixen fonts precioses que permeten copsar millor els conflictes, les evolucions i les ruptures que travessen aquestes societats; unes societats que ens equivocàrem de mig a mig si ens les imaginéssim estàtiques i sedimentades, i les situéssim en punts més oposats entre si del que és raonable.

D'altra banda, si bé les societats ternàries venen sovint acompanyades de diverses teories ètniques a propòsit dels orígens reals o suposats dels grups dominants i dominats (per exemple, es dona per descomptat que a França, Anglaterra o l'Índia la noblesa és d'origen franc, normand o ari, mentre que se suposa que el poble és gal·loromà, anglosaxó o dravídic), teories que s'han utilitzat alternativament per legitimar o, al contrari, deslegitimar el sistema de dominació en vigor (també, evidentment, per part de les potències colonials, a les quals no hi havia res que els agradés més que menysprear les societats colonitzades tot fent-les aparèixer com a radicalment diferents i assignar-los una identitat suposadament sense relació amb la modernitat europea, que es considerava dinàmica i mòbil), tots els elements històrics disponibles avui suggereixen que les barreges entre classes eren, en realitat, prou importants perquè aquelles suposades diferències ètniques desapareguessin quasi del tot al cap d'unes quantes generacions. Sens dubte, la mobilitat en el si de les societats ternàries era, per regla general, quantitativament més feble que en les societats contemporànies; de tota manera, és difícil fer comparacions precises, i existeixen un cert nombre d'exemples contraris, basats en la promoció de noves elits i de noves nobleses, tant a l'Índia com a Europa, que la ideologia ternària no fa sinó legitimar *a posteriori*, cosa que en revela, de passada, la flexibilitat. Sigui com sigui, es tracta d'una diferència de grau i no de principi, que s'ha d'estudiar com a tal. A totes les societats trifuncionals, incloses aquelles en què

la classe religiosa és, suposadament, hereditària, s'observen clergues sorgits de les altres dues classes, plebeus ennoblits com a conseqüència de les seves gestes en combat o d'altres mèrits i qualitats, religiosos que empunyen les armes, i altres exemples. Si bé no és la norma, la fluïdesa social no és mai absent del tot. Les identitats socials i les línies de demarcació entre classes es negocien i són objecte de disputa, tant a les societats ternàries com a les altres.

SOBRE LA JUSTIFICACIÓ DE LA DESIGUALTAT

A LES SOCIETATS TERNÀRIES

En general, cometriem un error si veiéssim les societats ternàries com l'encarnació d'un ordre intrínsecament injust, despòtic i arbitrari, en oposició radical amb l'ordre meritocràtic modern, considerat just i harmoniós. La necessitat de seguretat i la necessitat de sentit sempre han estat dues necessitats socials bàsiques. Això és vàlid sobretot, però no només, en societats poc desenvolupades, caracteritzades per la divisió en petits territoris i unes comunicacions febles, i marcades per la inestabilitat crònica i la precarietat de l'existència, els fonaments de les quals poden veure's amenaçats de manera permanent per pillatges, raids mortals o epidèmies. Des del moment que els grups religiosos i militars estiguin capacitats per aportar respostes creïbles a aquestes necessitats de sentit i d'estabilitat, en el marc d'institucions i ideologies adaptades als territoris i a les èpoques en qüestió —els primers mitjançant un gran relat dels orígens i l'esdevenidor de la comunitat, i signes concrets que permetin expressar la pertinença i assegurar-ne la perpetuació, i els segons mitjançant una organització que permeti regular el camp de la violència legítima i garantir la seguretat de les persones i dels béns—, no és gens d'estranyar que l'organització trifuncional pugui aparèixer com a legítima als ulls de la població afectada. Per què enfrontar-se a un poder que aporta seguretat material i espiritual i així arriscar-se a perdre-ho tot, sense saber qui en serà el successor? Els misteris de la política i de l'organització social ideal són tan densos, les incerteses sobre els mitjans pràctics per accedir-hi són tan extrems, que és natural que un poder que proposi un model d'estabilitat basat en un repartiment senzill i intel·ligible de les grans funcions socials assoleixi un cert èxit.

Això no implica, evidentment, l'existència d'un consens sobre el repartiment exacte del poder i dels recursos entre els tres grups.

L'esquema trifuncional no és un discurs idealista i raonat que proposi una norma de justícia definida amb precisió i oberta al debat. És un discurs autoritari, jeràrquic i violentament mancat d'igualtat que atorga a les elits religioses i militars el fonament per exercir la dominació, sovint de manera descarada, excessiva i brutal. D'altra banda, a les societats ternàries, el clergat i la noblesa intenten amb freqüència aprofitar, en excés, els seus avantatges o sobreestimen el seu poder coercitiu, cosa que pot conduir a l'aparició de revoltes, a la transformació del sistema o a la seva desaparició. Insisteixo, senzillament, en el fet que el model trifuncional de justificació de la desigualtat que es troba al cor de les societats ternàries, és a dir, la idea que cadascun dels tres grups ocupa una funció específica (una funció religiosa, una de militar i una de treballadora), i que aquest repartiment beneficia en potència el conjunt de la comunitat, ha de tenir sempre un mínim de plausibilitat perquè pugui perdurar. A les societats ternàries, com a totes les societats, un règim de desigualtat només pot ser durador si se sustenta en una barreja complexa de coacció i consentiment. Amb la coacció pura i dura no n'hi ha prou: el model d'organització social defensat pels grans grups dominants ha de suscitar igualment un mínim d'adhesió per part de la població, o almenys en el si d'una part significativa de la població. El lideratge polític s'ha de basar sempre en una forma mínima de lideratge moral i intel·lectual, és a dir, en una teoria creïble del bé públic i de l'interès general.³ Aquest és, sens dubte, l'aspecte comú més important entre les societats trifuncionals i les societats posteriors.

La particularitat de les societats ternàries és, senzillament, la seva manera específica de justificar la desigualtat: cada grup social compleix una funció que és indispensable per als altres grups, proporciona a cadascun serveis vitals, de la mateixa manera que les diverses parts d'un cos humà. La metàfora corporal, d'altra banda, s'utilitza amb freqüència dins dels diversos textos que serveixen de base teòrica per a l'organització trifuncional d'aquestes societats, tant a l'Índia des de l'antiguitat —en particular dins del marc del *Manusmriti*, tractat juridicopolític redactat al segle II abans de la nostra era (a. de la n. e.) a l'Índia del Nord, amb més d'un mil·lenni d'anterioritat respecte als primers textos cristians que formalitzaven l'esquema ternari; en parlarem més endavant— com a l'Europa medieval. Això permet atorgar als grups dominats un lloc dins d'un tot coherent, la majoria de

les vegades amb el paper de peus o de cames (mentre que els grups dominants s'encarnen generalment en el cap i els braços), cosa que no és gaire gratificant, és clar, però que almenys correspon a una funció útil incontestable al servei del conjunt de la comunitat.

Aquest tipus de justificació mereix, doncs, que se l'estudiï com a tal, sobretot les condicions de la seva transformació i desaparició, i que se'l compari amb els règims moderns de justificació de la desigualtat, que no són sempre completament diferents, tot i que les funcions, com és obvi, han evolucionat molt i que la igualtat d'accés a les diverses professions es proclamà avui dia com el principi cardinal (sense preocupar-se gaire de saber si la igualtat és real o teòrica). Els règims polítics que van succeir a les societats ternàries es van encarregar de denigrar-les, com és natural. Només cal pensar en el discurs de la burgesia francesa del segle XIX sobre la noblesa de l'Antic Règim, o també en el del colonitzador britànic sobre els bramans indis. Aquests discursos, però, estaven encaminats, per la seva banda, a justificar altres sistemes de desigualtat i de dominació, que no eren sempre més benèvols amb els grups dominats, i és important estudiar-los com a tals.

MULTIPLICITAT DE LES ELITS, UNITAT DEL POBLE?

Finalment, i sobretot, hem d'iniciar la investigació amb l'estudi de les societats ternàries i l'anàlisi d'algunes de les seves múltiples variants i transformacions perquè sigui quina sigui la magnitud del factor que les oposa a les societats modernes, el fet central és que les diverses trajectòries i transicions històriques que les han conduït a desaparèixer de les societats han deixat una petjada duradora en el món actual. Veurem, en particular, que les principals variacions entre societats ternàries s'expliquen per la naturalesa de la ideologia politicoreligiosa dominant i, especialment, per la seva posició sobre dues qüestions clau: la de la multiplicitat més o menys assumida de les elits, i la de la unitat real o suposada del poble.

Es tracta, en primer lloc, de la qüestió de la jerarquia i de la complementarietat entre els dos grups dominants (clergat i noblesa). A la majoria de les societats estamentals europees, i en particular a l'Antic Règim francès, el primer estament és oficialment el clergat, i la noblesa s'ha d'accontentar amb la segona plaça protocol·lària a les processons. Ara bé, ¿qui ostenta veritablement el poder suprem en el si

de les societats ternàries i com s'organitza la cohabitació entre el poder espiritual dels clergues i el poder temporal dels nobles? La qüestió ho és tot menys anodina, i ha tingut respostes variables en el temps i l'espai.

Aquesta primera pregunta està, de retruc, estretament lligada a la del celibat dels sacerdots i a la seva reproducció com a grup social veritablement diferent dels altres. Així, el grup clerical es pot reproduir i formar una veritable classe hereditària en l'hinduisme (en forma de bramans, autèntica classe clerical i intel·lectual, que en la pràctica va ocupar sovint una posició política i econòmica dominant davant de la noblesa guerrera dels ksatriyes, fet que ens caldrà entendre), en l'islam xiïta i sunnita (aquí també amb un veritable clergat hereditari en el cas del xiïsm, organitzat i poderós, sovint al capdamunt de quasi estats locals o, fins i tot, de l'estat centralitzat mateix), en el judaisme i en la majoria de les religions, amb l'excepció notable del cristianisme (almenys en la seva variant romana i catòlica moderna), on el clergat s'ha d'alimentar sempre dels altres dos grups (a la pràctica, de la noblesa per a l'alt clergat i del tercer estament per al baix clergat). Això fa, d'entrada, que el cas europeu sigui específic dins de la història a llarg termini de les societats ternàries i dels règims de desigualtat en general, cosa que pot contribuir a explicar certs aspectes de la trajectòria europea posterior, en especial des del punt de vista de la seva ideologia economicofinancera i de la seva organització jurídica. També veurem a la quarta part d'aquesta obra que aquesta competència entre diversos tipus d'elits (clericals o guerres) i de legitimitats no deixen de tenir relació amb les oposicions entre elits intel·lectuals i comercials que caracteritzen, de vegades, el conflicte polític i electoral modern, malgrat que les condicions de la competició han canviat, evidentment, des de l'era trifuncional.

En segon lloc, es tracta de la qüestió de la unificació més o menys completa de l'estatus en el si de la classe dels treballadors o, a la inversa, del manteniment més o menys tardà de diverses formes de treball servil (servitud, esclavatge), i de la importància donada a les identitats i corporacions professionals, en relació amb la formació de l'estat centralitzat modern i de la ideologia religiosa tradicional. En teoria, la societat ternària descansa en la idea de la unificació del conjunt dels treballadors en una sola classe, una sola posició social, una sola dignitat. A la pràctica, les coses poden ser molt més complexes,

com indiquen, per exemple, en el món indi les desigualtats persistents entre els grups sorgits de les castes més baixes (els *dalits* o intocables, antiga mà d'obra intocable i discriminada) i els sorgits de les castes baixes o mitjanes (els *shudres*, antiga mà d'obra proletària o servil, segons el cas, però sempre menys discriminada que els *dalits*), una oposició que continua tenint un paper central en l'estructuració del conflicte sociopolític a l'Índia a començaments del segle XXI. En el món europeu, el procés d'unificació de la posició social del treball i de l'extinció gradual de la servitud es va estendre durant quasi un mil·lenni, ja que va començar pels volts de l'any 1000 i va continuar fins a finals del segle XIX a l'est del continent, cosa que ha deixat traces i discriminacions visibles fins a temps recents (com ho il·lustra el cas dels gitanos). Sobretot, la modernitat propietarista euroamericana va anar acompanyada d'un desenvolupament sense precedents de sistemes esclavistes i colonials, que va conduir a desigualtats persistents entre poblacions blanques i negres als Estats Units, i entre poblacions d'origen autòcton i postcolonial a Europa, segons unes modalitats diferents, però tanmateix comparables.

En resum: les desigualtats vinculades a diversos orígens de posició social o etnoreligiosa (o percebudes com a tals) continuen tenint un paper central en la desigualtat moderna, que no es redueix al conte de fades meritocràtic que, de vegades, s'esmenta en determinats discursos, ni de bon tros. Així doncs, per comprendre bé aquesta dimensió central de les desigualtats modernes és important començar estudiant les societats ternàries tradicionals i les seves variants, i la manera com es van transformar progressivament a partir del segle XVIII en una barreja complexa de societats de propietaris (on les diferències de posició social i etnoreligioses estan atenuades, però on les desigualtats monetàries i patrimonials poden assolir proporcions insospitades) i societats esclavistes, colonials o postcolonials (on les diferències de posició social i etnoreligioses tenen, al contrari, un paper central, eventualment en conjunció amb desigualtats monetàries i patrimonials considerables). Més generalment, l'estudi de les trajectòries postternàries i de la seva diversitat subministra una de les claus bàsiques per a l'anàlisi del paper de les institucions i les ideologies religioses en l'estructuració de les societats modernes, en particular, mitjançant la seva implicació en el sistema educatiu i, de manera més global, en la regulació i la representació de les desigualtats socials.

LES SOCIETATS TERNÀRIES I LA FORMACIÓ DE L'ESTAT: EUROPA,
L'ÍNDIA, LA XINA, L'IRAN

Deixem clar, finalment, que no es tracta de proposar aquí una història general de les societats ternàries; d'una banda, perquè exigiria nombrosos volums i excediria de molt el marc d'aquesta obra i, de l'altra, perquè els materials primaris necessaris per escriure-la no estan disponibles avui dia, i en certa mesura no ho estaran mai del tot, a causa precisament del caràcter extremament descentralitzat de les societats ternàries i de les traces limitades que ens han deixat. Més modestament, l'objectiu d'aquest capítol i dels següents és marcar unes quantes fites per a una història comparativa i global, tot concentrant-nos en els elements més importants per a l'anàlisi dels desenvolupaments posteriors i dels règims de desigualtat moderns.

A continuació, en aquesta primera part, examinaré amb més deteniment el cas de França i el dels altres països europeus. El cas francès és emblemàtic, ja que la Revolució del 1789 assenyalava una ruptura especialment neta entre l'Antic Règim, que es pot considerar un exemple paradigmàtic de societat ternària, i la societat burgesa que s'estén per França al segle XIX, que se'n presenta com l'arquetip de la societat de propietaris, forma històrica major que substitueix a molts països les societats ternàries. L'expressió «tercer estament» prové de la llengua francesa i expressa ben clarament que la idea d'una societat dividida en tres classes és possible. L'estudi del cas francès i la comparació amb les altres trajectòries europees i no europees permet, a més, preguntar-se sobre el paper respectiu dels processos revolucionaris i de les tendències llargues (vinculades, especialment, amb la formació de l'estat i amb les evolucions de l'estructura socioeconòmica) en la transformació de les societats ternàries. Els casos britànic i suec ofereixen un contrapunt especialment útil: tots dos països continuen sent avui dia monarquies, i els processos de transformació de les societats ternàries s'hi va desenvolupar de manera molt més gradual que a França. Veurem, tanmateix, que els moments de ruptura hi tenen igualment un paper fonamental, i que aquestes trajectòries il·lustren, també, la multiplicitat i la diversitat de les bifurcacions possibles dintre d'aquesta evolució general.

A la segona part analitzaré diverses variants de les societats ternàries (i, de vegades, quaternàries) observades fora d'Europa. M'interessaré, en particular, per la manera com la seva evolució va quedar

afectada pels sistemes de dominació esclavistes i, després, colonialistes que les potències europees van dur a la pràctica. Em centraré especialment en el cas de l'Índia, on els estigmes de les divisions ternàries antigues continuen mantenint-se excepcionalment forts, a desgrat de la voluntat dels governs indis de posar-hi fi després de la independència del país el 1947. L'Índia ofereix un altre punt d'observació únic, vinculat amb l'encontre violent entre una civilització ternària antiga (la més vella del món) i la potència colonial britànica, un encontre que va transformar del tot les condicions de la formació de l'estat i de la transformació social. La comparació amb les trajectòries observades a la Xina o al Japó permetrà, també en aquest cas, obrir diverses hipòtesis sobre les diverses trajectòries postternàries. Esmentaré, finalment, el cas de l'Iran, que ofereix un exemple colpidor d'una constitucionalització tardana i encara en vigor del poder clerical, amb la instauració de la República Islàmica el 1979. Armats amb aquests diversos aprenentatges, podrem passar a la tercera part del llibre, i a l'anàlisi de la caiguda de les societats de propietaris arran de les crisis del segle xx i de la seva possible regeneració i redefinició en el món neopropietarista i postcolonial de finals del segle xx i començament del XXI.